

УГОЛОВНОЕ ПРАВО, УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

УДК 343.01

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

Igor ALEKSEEV,

аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань правового регулювання пробації в Україні. Обґрунтовано необхідність вдосконалення правових механізмів забезпечення діяльності органу пробації, конкретизації окремих аспектів порядку складання досудової доповіді, врегулювання питання відповідальності засуджених, звільнених від відбування покарання з випробуванням, які ухиляються від виконання покладених на них законом та судом обов'язків. Запропоновано передбачити здійснення органом пробації нагляду за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання.

Ключові слова: пробація, попередження вчинення злочину, кримінальне покарання, досудова доповідь, умовно-дострокове звільнення.

WAYS OF IMPROVING LEGAL REGULATION OF PROBATION IN UKRAINE

Ihor ALEKSIEIEV,

Postgraduate Student at the Department of Criminal Law
and the Process of Khmelnytsky University of Management and Law

SUMMARY

The article is devoted to the research of problematic issues of legal regulation of probation in Ukraine. The necessity of improving the legal mechanisms for ensuring the activity of the probation body, specifying certain aspects of the procedure for drafting a pre-trial report, and resolving the issue of the responsibility of convicts released from serving a sentence with a test that evade fulfillment of the obligations imposed on them by law and the court is substantiated. It is proposed to foresee the implementation by the body of probation of supervision over the behavior of persons conditionally released from pre-term release from serving a sentence.

Key words: probation, crime prevention, criminal punishment, pre-trial report, conditional release.

REZUMAT

Articolul este dedicat studierii problemelor problematice ale reglementării legale a probațiunii în Ucraina. Necesitatea îmbunătățirii mecanismelor pentru activitatea unui organ de probațiune, specificând anumite aspecte ale procedurii de întocmire a raportului pre-proces, soluționarea problemei răspunderii deținuților eliberați de probațiune, nu și-a îndeplinit sarcinile atribuite de lege și de instanța de judecată. Se propune să se prevadă ca autoritatea de probațiune să supravegheze comportamentul persoanelor care sunt eliberate condiționată de la începutul executării pedepsei.

Cuvinte cheie: probațiune, avertizare de comitere a unei infracțiuni, pedeapsă penală, raport preliminar, eliberare condiționată.

Постановка проблеми. Однією з найбільш актуальних тем вітчизняної правової науки на сучасному етапі є проблема формування та розбудови національної пробації в Україні. Слід відзначити, що 5 лютого 2015 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про пробацію» (далі – Закон) [1]. Даний закон визначає національну модель пробації, яку розроблено з урахуванням стандартів пробації, викладених у Рекомендації СМ/Рес(2010)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію [2]. При цьому доводиться констатувати, що в процесі практичної реалізації положень Закону, а також іншого законодавства, що регулює правові основи пробації, виникають проблемні питання, які негативно впливають на ефектив-

ність роботи служби пробації, ускладнюють процес досягнення мети пробації тощо.

Актуальність теми. Окремі аспекти розвитку системи пробації та її інституційного оформлення розглядались у працях Є.Ю. Бараша, О.В. Беци, І.Г. Богатирьова, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, Н.А. Орловської, Д.В. Ягунова, І.С. Яковець та інших. Водночас у працях вказаних науковців відсутній детальний аналіз проблемних питань, які виникають у процесі практичної реалізації законодавства про пробацію, та пропозицій щодо їх вирішення.

Метою статті є визначення проблемних питань, які виникають у процесі практичної реалізації положень Закону, Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України в частині

регулювання правових основ пробації, а також формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавства в даній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні одним із перших актів, в якому зроблено спробу визначення змісту інституту пробації, стала Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311. У положеннях Концепції пробація визначалася як інститут права іноземних держав, який використовується у двох значеннях: 1) вид покарання; 2) спеціальна служба. У Концепції йшлося про другий аспект пробації та передбачалося, що служби пробації здійснюють свою діяльність у двох головних напрямках: 1) виконання відповідного виду покарання; 2) забезпечення суду інформацією про соціальну характеристику особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, з метою визначення найбільш адекватного для цієї особи запобіжного заходу або виду покарання [3]. Прийнятий у 2015 році Закон став якісно новим етапом на шляху розвитку системи пробації в Україні та новою спробою дати легальну (офіційну) дефініцію поняття «пробація». Закріпленій у Законі термін «пробація» як система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого. У статті 4 Закону зазначається, що метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності.

Завданнями пробації є: підготовка досудових доповідей щодо обвинувачених; здійснення нагляду за засудженими до покарань у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, особами, яким покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у вигляді громадських робіт або виправних робіт, особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей віком до трьох років; виконання певних видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі; направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів; реалізація пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; проведення соціально-виховної роботи із засудженими; здійснення заходів із підготовки осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення; реалізація інших заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

Закон визначає три види пробації – досудову, наглядову та пенітенціару. Види пробації є складовими частинами системи пробації, які визначені умовно у першу чергу з урахуванням специфіки суб'єктів пробації (обвинувачені, засуджені до покарань без позбавлення волі або звільнені від відбування покарання з випробуванням, засуджені до покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі, які готуються до звільнення), а також специфіки заходів пробації щодо кожної категорії суб'єктів.

Згідно зі ст. 9 Закону досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності [1]. Із цього приводу слід погодитись з висновками О. Єні та Л. Матіск, відповідно до

яких складання досудової доповіді має свої особливості, а саме: здійснюється ще до ухвалення вироку; здійснюється щодо обвинуваченого (а не засудженого); суб'єктом її ініціювання та остаточного застосування є не орган пробації, а суд (за участю учасників судового провадження); має рекомендаційний характер [4].

При цьому відносно невеликий період реалізації досудової пробації засвідчив, що при практичному застосуванні окремих положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) виникають певні проблемні питання, пов'язані, зокрема, з відсутністю встановленого мінімального строку на підготовку досудової доповіді. Так, чимало труднощів виникає в процесі складання досудових доповідей, на підготовку яких судом встановлюється обмежений строк від 1 до 10 днів. У таких випадках втрачається мета підготовки досудової доповіді, унеможливується надання до суду повної та розгорнутої інформації про обвинуваченого (соціально-психологічна характеристика обвинуваченого, умови життєдіяльності, особистісні характеристики обвинуваченого, його оточення та інше).

Позиція окремих суддів полягає в тому, що відповідно до частини п'ятої статті 314 КПК України в підготовчому засіданні суд вирішує питання щодо складання досудової доповіді. Після завершення підготовки до судового розгляду суд постановляє ухвалу про судовий розгляд, який має бути призначений не пізніше десяти днів після постановлення ухвали (стаття 316 КПК України). Тому, керуючись цими положеннями законодавства, суди вважають, що досудова доповідь повинна бути подана до суду не пізніше 10 денного терміну.

Разом із цим відповідно до абзацу 17 частини першої статті 368 КПК України, ухвалюючи вирок, суд приймає до відома досудову доповідь з інформацією про соціально-психологічну характеристику обвинуваченого. Тобто фактично досудова доповідь повинна бути надана до суду до закінчення судового розгляду.

Таким чином, частину третю статті 314-1 КПК України слід доповнити таким положенням: *«Досудова доповідь складається представником уповноваженого органу з питань пробації за місцем проживання чи перебування обвинуваченого в строк, визначений в ухвалі суду, і подається не пізніше, ніж до початку судових дебатів. У будь-якому разі встановлений для складання досудової доповіді строк не може бути меншим, ніж десять днів».*

Варто зауважити, що пропозиція щодо встановлення на рівні закону нижньої межі строку для складання досудової доповіді зумовлена тим, що в багатьох випадках суди доручають складання досудової доповіді органу пробації у занадто короткий строк. Наприклад, ухвалою Роменського міськрайонного суду Сумської області від 05.09.2017 року зобов'язано Роменський міськрайонний відділ з питань пробації скласти та подати суду досудову доповідь в строк до 10.09.2017 року [5].

Необхідно також відзначити, що під час опрацювання статистичної звітності було встановлено, що з боку Державної судової адміністрації України є неможливим надання інформації щодо кількості ухвал судів про надання органом пробації досудової доповіді. Відтак було б доцільним вдосконалити судову статистику шляхом формування звіту стосовно складання досудової доповіді. Це дозволить у статистичній звітності відображати реальний стан речей, який би відповідав чинному законодавству, що сприяло б розробленню наукових та практичних положень щодо підвищення ефективності застосування досудової доповіді як механізму забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом об'єктивного рішення про міру його відповідальності.

Відповідно до статті 10 Закону наглядова пробація – це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо засуджених до покарань у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, осіб, яким покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у вигляді громадських робіт або виправних робіт, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів [1].

З приводу вищенаведеного слід наголосити, що суб'єктний склад осіб до яких можливе застосування наглядових та соціально-виховних заходів не виправдано обмежений. Зокрема, закон не передбачає застосування наглядової пробації щодо осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання. Між тим законодавча можливість застосування подібних заходів безумовно була б важливим засобом виправлення і ресоціалізації засуджених. Таким чином, статтю 6 Закону слід доповнити новими положеннями, додатково передбачивши, що завданнями пробації є реалізація пробаційних програм стосовно осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також контроль за виконанням особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, обов'язків, покладених на них судом. Аналогічні за змістом зміни мають бути також внесені до положень Закону, що визначають зміст термінів «пробаційна програма», «суб'єкти пробації», «наглядова пробація», перелік підстав для застосування пробації та суб'єктів пробації. Окрім того, безпосередньо в Кримінально-виконавчому кодексі України необхідно передбачити порядок здійснення нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання. Зокрема, уповноважений орган із питань пробації має вести облік таких осіб, реалізовувати стосовно них пробаційні програми, проводити соціально-виховну роботу з цими особами, реалізовувати інші заходи, спрямовані на закріплення результатів виправлення осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання, та запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень, а також організовувати першочергові заходи з виявлення осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання, місцезнаходження яких невідоме.

Пенітенціарна пробація – це підготовка осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. Відтак визначені і суб'єкти пробації: особи, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, стосовно яких вживаються заходи з підготовки їх до звільнення [1]. З вищевказаного визначення випливає, що практична сфера реалізації пенітенціарної пробації є максимально звуженою та поширюється виключно на осіб, які готуються до звільнення протягом останніх шести місяців перед закінченням строку позбавлення волі. Відтак весь інший строк, що передує останнім шістьом місяцям перед закінченням строку позбавлення волі, не охоплений заходами пробації.

Слід відзначити, що Законом пенітенціарна пробація обмежена видами програм, адже вони направлені лише на підготовку засуджених до звільнення. На сьогоднішній день із засудженими до обмеження або позбавлення волі проводиться індивідуально-виховна та психологічна робота, однак її напрями, методи та форми об'єктивно потребу-

ють вдосконалення. З огляду на це доцільним було б внести зміни до чинного законодавства, що регулює порядок виконання та відбування покарань у напрямку розширення поняття пенітенціарної пробації з метою застосування пробаційних програм, направлених на вирішення конкретних проблем засуджених: для осіб з наркотичною та алкогольною залежністю, для осіб, які вчинили злочини проти ставової недоторканості та свободи, для роботи над агресією та контролем гніву. Відповідно, необхідно розробити або адаптувати пробаційні програми для засуджених до позбавлення волі та з огляду на те, що вони не можуть бути обов'язковими, внести зміни до чинного законодавства стосовно мотивування засуджених до участі в таких програмах, наприклад, з урахуванням під час надання судом умовно-дostroкового звільнення тощо.

З огляду на окреслені три види пробації, на думку Н.А. Орловської, закономірно виникає питання про відсутність законодавчої регламентації постпенітенціарної пробації. Запровадження такого виду пробації могло б замінити існуючий на сьогодні адміністративний нагляд за особами, звільненими від відбування покарання, та надало б концепції пробації завершеності [6, с. 86].

Досліджуючи проблемні питання правового регулювання пробації в Україні, слід також наголосити на необхідності вдосконалення правових механізмів забезпечення діяльності органу пробації, адже існуюча правова база не забезпечує достатні умови для безпечного та ефективного виконання завдань цього органу.

По-перше, в практичній діяльності уповноважених органів з питань пробації трапляються випадки відмови судами у звільненні від відбування покарання засуджених осіб після закінчення іспитового строку. Так, суди відмовляють у задоволенні клопотань уповноважених органів з питань пробації про звільнення осіб від відбування покарання у зв'язку із закінченням іспитового строку, якщо на момент подання такого клопотання наявна інформація про внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань даних про кримінальне правопорушення, вчинене цією особою під час іспитового строку. Поряд із цим відповідно до статті 62 Конституції України та частини другої статті 2 Кримінального кодексу України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Враховуючи викладене, частину першу статті 78 Кримінального кодексу України необхідно викласти в такій редакції: *«У день закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та у разі відсутності щодо нього обвинувального вироку, який набрав законної сили, за вчинення нового злочину, звільняється судом від призначеного йому покарання».*

По-друге, виникла необхідність в урегулюванні питань відбування покарання та адміністративного стягнення у вигляді громадських робіт. Існуючий порядок передбачає відбування громадських робіт від двох до чотирьох годин на день. Пропоновані зміни дозволять пришвидшити відбування покарання або адміністративного стягнення, якщо засуджений або порушник зможе відбувати громадські роботи до восьми годин.

По-третє, має місце законодавча невизначеність повноважень органів пробації щодо встановлення днів реєстрації засудженим, звільненим від відбування покарання з випробуванням. Відтак для вирішення цієї прогалини частину 1 статті 13 Кримінально-виконавчого кодексу України необхідно доповнити положенням про те, що уповноважений орган з питань пробації в межах своїх повноважень забезпечує встановлення днів реєстрації засудженим, звільненим від відбування покарання з випробуванням.

У межах даного дослідження окрему увагу варто приділити перспективам розширення функцій пробації, зокрема, під час роботи з потерпілими. При цьому треба пам'ятати, що сучасна модель пробації в Україні не передбачає роботу з потерпілими, адже відповідно до статті 14 Закону потерпілі від злочинів не є суб'єктами пробації та не є учасниками правовідносин з органом пробації. Із цього приводу варто згадати Правила Ради Європи про пробацію, які серед інших функцій пробації виділяють саме функцію роботи з потерпілими. Наприклад, пунктом 93 даних правил передбачено, що якщо служба пробації працює з потерпілими, вона повинна надавати їм допомогу в подоланні наслідків злочину, зважаючи на різноманітність їх проблем. Як бачимо, Правила Ради Європи про пробацію прямо не передбачають імперативного положення про здійснення пробацією функції роботи з потерпілими, покладаючи вирішення цього питання на національного законодавця. Але разом із тим можна констатувати, що важливість та принциповість вирішення проблем потерпілих прямо проявляється в пункті 96 вищезгаданих правил, згідно з якими, навіть якщо служба пробації не працює в безпосередньому контакті з потерпілими, застосовуючи заходи виховного впливу, вона має враховувати права і проблеми потерпілих, які мають бути спрямовані на те, щоб засуджений усвідомив заподіяний збиток потерпілим і взяв на себе відповідальність за це [2].

Таким чином, робота з потерпілими є доволі перспективним напрямом розвитку пробації, до якого необхідно дійти еволюційним шляхом. Безумовно, здійснення органом пробації відповідної функції потребує певного правового підґрунтя та необхідних навичок, а головне – належної інституційної розбудови системи пробації в Україні. В інакшому ж випадку є ризик перевантаження працівників пробації новими повноваженнями та обов'язками, що призведе в кінцевому результаті до формального підходу.

Загалом, необхідно відзначити, що інститут пробації продовжує розвиватися, про що свідчить депрофесіоналізація (менеджеріалізація) пробаційної діяльності і зміна самої природи пробації як певного виду діяльності. Варто погодитись з думкою Д.В. Ягунова, який відзначає, що концепція пробації є динамічною категорією, про що вказує її трансформація від теологічного (богословського) до професійного розуміння в ході історико-правового розвитку. Так, незважаючи на те, що діяльність усіх сучасних служб пробації спрямована не на ресоціалізацію правопорушників, а на захист суспільства завдяки ресоціалізації, останнім часом поняття ресоціалізації зникло із вжитку західних країн, поступившись місцем «захисту суспільства та зниженню рівня рецидивної злочинності» [7, с. 11]. У зв'язку із цим науковець вважає, що погляд на пробацію лише під формально-правовим або організаційно-інституційним кутом, який сьогодні домінує в Україні, є явно поверховим та недостатнім [7, с. 13].

Висновки. Впровадження пробації в Україні є одним з найбільш ефективних кроків на шляху гуманізації державної політики у сфері виконання покарань. Національна модель пробації, основні положення якої закріплені Законом України «Про пробацію», розроблена з урахуванням стандартів пробації, викладених у Рекомендації СМ/Рес(2010)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію. Разом із тим проаналізовані тенденції та дефініції свідчать про необхідність удосконалення нормативного визначення поняття «пробація» та окремих видів пробації в Україні. Зокрема, існує необхідність у законодавчому врегулюванні поняття постпенітенціарної пробації. Крім того, подальшого наукового дослідження потребує питання правової природи пробації.

Список використаної літератури:

1. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.
2. Рекомендація СМ/Рес(2010)1 Комітету Міністрів державам-членам про Правила Ради Європи про пробації (прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року на 105-му засіданні заступників Міністрів). URL: [http://coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Rec\(2010\)1%20Ukrainian.pdf](http://coe.int/t/dghl/standardsetting/prisons/Rec(2010)1%20Ukrainian.pdf).
3. Концепція реформування кримінальної юстиції України: Указ Президента України від 8 квітня 2008 року № 311. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.
4. Єні О. Досудова доповідь у судовому кримінальному провадженні. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 2(14). С. 42–50. URL: <http://www.chasopysnapu.gov.ua/chasopys/ua/pdf/2-2017/eni.pdf>.
5. Ухвала Роменського міськрайонного суду Сумської області від 05.09.2017 р. у справі № 585/1101/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66334216>.
6. Орловська Н. А. Пробація як новела запобіжного законодавства (щодо Закону України «Про пробацію»). Матеріали Першої міжнародної мультидисциплінарної конференції Міжнародного гуманітарного університету (15 травня 2015 року, м. Одеса). 2015. № 23. С. 83.
7. Проект Закону України «Про пробацію» / вступн. стаття та аналітичні матеріали Д.В. Ягунова. Одеса: Фенікс, 2009. 68 с.

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Алексєєв Ігор Сергійович – аспірант кафедри кримінального права і процесу Хмельницького університету управління і права

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Aleksiev Ihor Serhiiiovych – Postgraduate Student at the Department of Criminal Law and the Process of Khmelnytsky University of Management and Law

alekseiev@gmail.com